

RÉVÉSZ BÉLA

c. egyetemi tanár

SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék

A weimari köztársaság politikai gondolkodásának szocio-kulturális háttere¹

1. A „weimarizálódás” fogalma közkeletűbb használatú szó a politikai nyelvben, mintsem hogy a mögötte rejlő történelmi valóságra is asszociálna, azaz kontextusba is helyezné a politikai gondolkodás. A Weimar-szindróma akár „idegen test”, „zárvány” is lehetne a német politikatörténetben, ha nem látnánk a második Császárság és a Führer közötti másfélévtizedet, amely a német nép demokratikus célok iránti vágyát, elkötelezettségét soha nem látott határozottsággal és egyértelműséggel juttatta hatalomra.²

A demokratikus kormányzás első német kísérletét folyamatos bel- és külpolitikai kihívások érték. Kezdetből „árulás”, „forradalom”, „tördöféslegenda”, „Versailles” rágalmai gátolták saját, demokratikus identitásának megteremtésében. Weimar 1919-ben nem a nagy német klasszikusok hagyományához való kötődést szimbolizálta, hanem a berlini zűrzavar elől menekülő védtelen kormány véletlenül kiválasztott menedékhelye volt.³ A kompromisszumként ott elfogadott alkotmány „nyitott politikai formája” pedig lehetővé tette az egymással rivalizáló politikai erőknél, hogy a hatalmi és felelősségi vákuumban gyökeres változtatásokra törekedjenek. Így a weimari köztársaság voltaképpen saját alkotmányos keretei között csúszott át diktatúrába, megteremtve a „weimarizálódás” fogalmát.

Lengyel László plasztikusan fejt ki a fogalom lényegét: „A politikai rendszer weimarizálódása egy szerepében túlértékelt parlamentet eredményezhet, amely helyzetében ugyanakkor tehetetlenségre kárhoztathatódik. Ha a pártok nem bíznak önmaguk egységében és arra kényszerülnek, hogy saját soraikban kutassanak ellenségek után, ha a pártok közötti megállapodások nem állnak biztos lábakon, hanem állandóan azt kell lesniük, hogy a másik fél mikor köt a korábbi politikai ellenféllel új megállapodást, ha a parlamenti spanyolfal mögött a nem megbízható paritásos egyezkedések válnak uralkodóvá, akkor a weimarizálódás szinte elkerülhetetlen. A weimarizálódás parlamentáris pártpolitikai válságot, kormányozhatatlanságot jelent. Ennek egyik formája, hogy a politikai irányításhoz sok kis- és középpárt egyetértése szükséges, amelyet csak állandó taktikai manőverekkel lehet elérni. A pártok olyan csoport-érdekképviseletké válnak, hogy minden erős társadalmi csoportot megjelenítenek, így a parlament nem lesz egyéb, mint a privilégiumok és monopóliumok elosztásának és újraelosztásának színtere. Pártok teremtődnek vidékek, szakmák, ágazatok védelmére, képviselőre. A kormányozhatatlanság másik formája, amikor a túlpártosodott politikai élet oly mértékben elszakad a társadalmi és gazdasági folyamatoktól, hogy a mindenféle jogokkal felruházott szürke szférába - a jog és a jogtalanság közötti növekvő senkiföldjére-menekült társadalomra, gazdaságra. Mondjatok amit akartok, úgysem az történik. A társadalomban egyetlen kiáltás hangzik: meneküljön, aki tud...”⁴

Bibó István egyszerre politikatörténeti és társadalomlélektani a magyarázatot is ad a paralizálódás felé

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

² Eszmetörténeti kuriózum, hogy az F. Molnár Sándor néven publikált szociáldemokrata Böhm Vilmos utasította vissza elsőként a magyar irodalomban azokat az állításokat, amelyek „történelmi kisiklásnak”, „véletlen balesetnek” kívánták feltüntetni a német történelem ezen éveit: F. MOLNÁR SÁNDOR: *A weimari köztársaság 14 esztendeje*. - In: Szocializmus, 1936. (26. évf.), 11. sz., 530-532. p.

³ NÉMETH ISTVÁN: *Németországi alternatívák*. 1918-1933. Budapest, Korona, 1995. 83 p.

⁴ LENGYEL LÁSZLÓ: *Ablak mögül*. 2000,1990. március, 4. p.

sodródó húszas évek történéseinek: „A szociáldemokrata párt 1918 és 1930 között csaknem állandóan hatalmon van, vagy a hatalomban részes, de vértelen intézményeken kívül úgyszólván semmit sem tud alkotni, sem a német társadalom demokratizálása, sem a komoly szocialista építőmunka terén, mert állandóan a nemzeti követelések és nemzeti sérelmek terén kell igazolnia magát a beteg lelkiületű német közvélemény előtt.”⁵

2. Az eszmetörténetnél a politika- de még inkább a választástörténeti irodalom jobban dokumentálható módon teszi világossá a weimari kísérletben kezdettől kódolt kudarc eseményeit.⁶

Az I. világháború okozta szenvedéseket megelégtelve a német nép 1918 őszén lemondatta II. Vilmos császárt és november 9-én kikiáltották a köztársaságot. Pár hónappal később, 1919. januárjában Alkotmány ózó Nemzetgyűlési választásokat tartottak. Ezen a mérsékelt, a köztársaságot támogató pártok hatalmas győzelmet arattak.

Az alkotmány kiindulópontja a népszuverenitás elve volt, mely kimondta, hogy az államhatalom a népé. A szövetségi parlament (Reichstag) képviselőit általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazással négy évre választották. A népszavazással, közvetlenül választott birodalmi elnök 7 éves mandátumot, de korlátlan újraválaszthatóságot kapott. Az elnök volt a végrehajtó és katonai hatalom vezetője, széles jogköre lehetőséget adott számára a parlament feloszlatásához, - Franz von Papén kancellár ezt 1932-ben megtette, - s a 48. cikkely alapján szükségrendelések kiadásához. A referendum Volksentscheid, magyarul népszavazás- intézményének, azaz annak egy sajátos formájának a bevezetése fokozta a rendszer instabilitását.⁷

A Szociáldemokrata Párt - akik a forradalom révén, már 1918 novemberében kormányra kerültek -, a német munkásosztály pártja kapta a legtöbb szavazatot (38%). Ők szavakban marxisták voltak, de a gyakorlatban elfogadták a magántulajdont. Szövetségesüknek bizonyult a Centrum (majdnem 20%). Ők a császárság korában Katolikus Centrum néven működtek és a katolikus társadalom érdekeit védtek az erősen protestáns állammal szemben. A két világháború között már inkább „Német Centrum” volt a nevük és a keresztény értékekért álltak ki. A Német Demokratikus Párt (DDP) a liberális eszmerendszer balra hajló szárnyát képviselte.

Ők hárman együtt képviselték a mérsékelt erőket, az úgynevezett „weimari koalíciót”. 76%-os többségük kezdetben jelentős stabilitást adott-adhatott a kormánynak - noha köztük értelemszerűen jelentős világnézeti különbségek voltak. (Az SPD a munkásságot, a másik két párt a Jéq%p|Vjigplte). A baloldali ellenzék a Független Szociáldemokrata Párt (USPD) képviselte, akik még 1917-ben váltak ki a közös munkáspárti táborból.

Jól látható, hogy az I. világháború, a szenvedések sokkjának hónapjaiban a jobboldal igen gyenge támogatottságot tudott csak elérni. A Német Néppárt (DVP) konzervatív-liberális tömörülés volt, a császárkori nemzeti liberális párt örököse - viszont ide tartozott a korszak nemsokára legjelentősebb politikusává váló Gustav Stresemann. A paletta jobbszélén ekkor a Német Nemzeti Néppárt (DNVP) nevű, nemzeti-konzervatív (nacionalista) monarchista tömörülés állt. Mindössze 10%-ot kaptak...

Júniusában Németország kénytelen volt aláírni a teljes lakosság által igazságtalannak tartott versailles-i békeszerződést, ráadásul az országban egyre mélyült a politikai és gazdasági válság, gyakoriak voltak az

⁵ BIBÓ ISTVÁN: *A német politikai hisztéria okai és története*. In: Válogatott tanulmányok I. 1935-1944. Magvető, Budapest, 1986. 344 p.

⁶ NÉMETH ISTVÁN: *Demokrácia és diktatúra Németországban : 1918-1945 'Az 1918. novemberi forradalom és a Weimari Köztársaság összegzés és dokumentumok*. - Budapest: L'Harmattan, 2007. 138.142 pp.

⁷ SZABÓ ISTVÁN: *Az államfő szerepe a törvényhozásban a weimari köztársaság idején*. - In: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, 1995. 10, 157-175. p.

erőszakos cselekmények. Az ebben a légkörben tartott 1920-as parlamenti választás jelentős átrendeződést hozott. A szocdemek szinte összezuhantak (38 → 21,6), csalódott szavazóik vélhetően balra mozdultak. Megerősödtek a Független Szociáldemokraták (7,6 → 17,9), sőt megjelent egy tőlük is balra álló erő, az önálló kommunista párt. A mérsékelt polgári pártoktól is tömegesen fordultak el szavazóik

A jobboldal viszont kezdett „visszakapaszkodni”: a mérsékelt konzervatív-liberálisok (DVP) majdnem 10%-ot javítottak, a nacionalisták (DNVP) pedig 5-t, így együtt már majdnem 30%-ot szereztek. 1923-ban a mérsékeltnek számító, fentebb már említett Stresemann lett a kancellár (haláláig, 1929-ig) és a gazdasági helyzet is javulni kezdett (Dawes-terv). Ebben a légkörben tartották meg az 1924. májusi választásokat.

A baloldal szélén jelentős átrendeződés zajlott: az USPD felmorzsolódott, helyüket a kommunisták vették át (12,6%). A szociáldemokraták demek maradtak 20% körül. A Centrum megőrizte (vélhetően elkötelezett) szavazóit, de mindkét liberális jellegű párt gyengült: a balra állók (DDP) mér csak alig kaptak 5%-ot és jobbra állók (DVP) is „benéztek” 10% alá. A jobboldal egyre erősödött: a nacionalisták már majdnem 20%-ig jutottak, sőt - most először - náluk is szélsőségesebb erők is parlamentbejutottak: a nemzetiszocialisták és szabadcsapatok erői.

Kormányzótöbbség hiányában decemberben új választásra került sor. Kicsit „tisztult a kép”. A szélsőbal 10% alá esett vissza, így a szocdemek 26%-ot kaptak - ez a legjobb eredményük volt 1919 után. A Centrum-tábor továbbra is „fix” maradt, de polgári szövetségeseik (DDP, DVP) hajszálnyit visszaerősödtek a tavaszi „majdnem összeomlás” után. Kormány több séget már csak a még tovább erősödő nacionalista-monarchistákkal (DNVP) együtt tudtak összehozni, akik most először kaptak 20%-nál több szavazatot. Ok ekkor érték el növekedésük csúcsát. Hitler náci pártja (NSDAP) viszont nem tudott érdemben tömegeket megszólítani: 3%.

Az 1924-29 közti éveket fellendülés jellemezte Európa-szerte. Ebben a viszonylag optimista légkörben került sor az 1928-as (utolsó „békés”) választásokra. A baloldal határozottan erősödött. A kommunisták - akik az egész rendszert szerették volna megdönteni, így a konstruktív magatartás a legl^{eg}értí^kUt^gSS[?]íe, hlyükön maradtak, ám a szocdemek kezdtek visszanyerni a lakosság szimpátiáját: messze a legerősebb párt lettek (majdnem 30%-os eredménnyel). A három polgári középpárt (DDP, Centrum, DVP) mérsékelten gyengültek - így most újra a szocdemekkel léptek koalícióra.

A „kellemesebb politikai klíma” közepette a nacionalisták könnyelheték a legjelentősebb visszaesést, a nációk (2,6%) pedig megmaradtak a paletta szinte értelmezhetetlen szélsőségeseinek.

Aztán 1929 őszen összeomlott a new yorki-tőzsde és a magántulajdonon és szabad piacon alapuló gazdasági rendszerre minden eddiginél mélyebb válság zuhant. Németországot egyre fojtogatóbb nyomor és munkanélküliség árasztotta el. A veszekedő középpárti politikusok a kiutat előrehozott választásokba látták 1930-ban. Utólag nézve történelmi léptékű hibát követtek el ezzel.

A mérsékelt pártok - némi túlzással - a megszűnés szélére sodródtak (konzervatívok és liberálisok is 5% alatt, a Centrum is kezdett „szétporlani”). A szociáldemokraták (24,5%) - meggyengülve - ugyan a legerősebb csoport maradtak, de szavazóik egy része kezdett „átszivárogni” a kommunistákhoz (13%).

Az igazi áttörést ekkor érték el a nációk: a válság miatt az elkeseredett emberek tömegei szavaztak rájuk (2,6% á 18,3%). Szavazóik többsége vélhetően a nacionalistáktól (DNVP) érkezett: a nációk egyszerűen jobbról „túllicitálták” őket. Hitler ezután az eredmény után már biztosra vette, hogy előbb-utóbb hatalomra fog kerülni.

Kormánytöbb séget senkinek sem sikerült összehozni, így a rendeleti kormányzás időszaka következett.

A gazdasági válság egyre súlyosbodott (növekvő csődök, munkanélküliség és nyomor) - így került sor a következő - szintén előrehozott - választásokra 1932 nyarán. Éppen a válság mélypontján...

A náciak nyertek. 37%-ukkal majdnem elérték a teljes „weimari” időszak rekordját, a szociáldemokraták 1919. januári 37,9%-át. A baloldali szavazók is egyre elkeseredettebbekké váltak: a szocdemek tovább gyengültek (24,5 → 21,6), a kommunisták - enyhén - tovább erősödtek (13,1 → 14,3)

Az elemzők szerint mivel a demokráciát nyíltan eltörölni szándékozók két szél (NSDAP + KPD) együtt átlépte az 50%-ot, így a demokrácia formálisan is meghalt.... A liberális és konzervatív pártok szinte már nem is léteztek a szavazók számára - akárcsak a hagyományosabb nacionalisták. Viszonylag a Centrum szavazói aránya „leng ki” a legkevésbé - de folyamatos 11-12%-uk igencsak kevés volt a demokrácia megvédéséhez.

A német politikai elit érezte, hogy a náciak kezébe adni a kormányzást végzetes lépés, így tettek egy utolsó próbát - 1932. novemberében, a gazdasági válság csekély enyhülése közepette - még egyszer az urnákhoz hívták a német népet. Mivel nyáron nem következett be várt hatalomra kerülés - Hitler egyre türelmetlenebbé is vált - így szavazóik egy része vélhetően „visszatalált” a hagyományosabb nacionalistákhoz, mindenesetre továbbra is náciak alkották a Reichstag legnagyobb frakcióját.

A szociáldemokraták zuhanása megállíthatatlannak bizonyult (20%-uk történelmi mélypont a korszakban) - a kommunisták - folyamatos erősődéssel - most kerültek legközelebb hozzájuk 4 (1 nem tudtak megerősödni, így a demokrácia nem kapott újabb, igazi esélyt a német néptől).

1933.január 30-án Hindenburg birodalmi elnök végül kinevezte kancellárrá Hitler. Első kormánya - rövid ideig - koalíciós volt: a régi nacionalistákat (DNVP) vette be saját pártja mellé. 1933.február 26/27-én leégett a Reichstag - Hitler követelésére pedig Hindenburg elnök rendeletben vonta meg a német nép alapvető szabadságjogait. A hatóságot elkezdték börtönbe zárni a kommunista párt vezetőit, aktivistáit.

Március elején - még egyszer utoljára - szavazni hívták a német népet - immár a terror és a mindennél harsányabb propaganda légkörében. A náciak győzelme nem lehetett kérdéses - de nem kaptak többséget (44%). A DNVP-szavazók nem változtattak álláspontjukon (8%) - így a koalíció formálisan is többségbe került - bár ezt Hitlert komolyan már nem érdekelte.

A szocdemek tovább gyengültek - szavazói vélhetően kezdtek beletörödni az éppen zajló eseményekbe - a kommunisták pedig úgy is kaptak 12%-ot, hogy képviselőik már be sem ülhetek a parlamenti patkóba. Március végén a Potsdamban összeülő Reichstag megszavazta Hitlernek a felhatalmazási törvényt, azaz a parlament aláírta saját „halálos ítéletét”. A jelenlévők közül csak a szociáldemokraták szavaztak nemmel a nyilvánvaló diktatúrára - példát mutatva ezzel az erkölcsi kiállás fontosságáról. A weimari alkotmány biztosította legitimáció keretei között így juthatott hatalomra a totalitarizmust kiépítő III. birodalom⁸. A weimari alkotmány ugyanis nagy politikai szabadságnövekedést hozott a németeknek, nem biztosította azonban a szabadság megőrzését a nehéz időkben. „A világ legdemokratikusabb demokráciáját” nemcsak azok az erők veszélyeztették, amelyek elutasították és harcoltak ellene. Úgy volt megalkotva, hogy saját magát is megszüntethette.⁹ 3.

A politikai feszültségek mögött a szemmel látható történelmi törésvonalakon túl újabb ellentmondások tették még tagoltabbá az első világháború utáni német társadalom konfliktustérképét.

Az ókonzervatív hivatalnokok, nem rejtették véka alá a köztársasággal szembeni ellenszenvüket (a

⁸ SZÉKELY GÁBOR: *„Weimari Köztársaság bukása. Rubicon, 2005. 4-5. sz., 27-32 pp.*

⁹ TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: *Küzdelem a demokráciáért a weimari köztársaság idején. Állam- és jogtudomány, 1992. 1-4. 185 p.*

legtöbbször az Elbától keletre eső sík vidéken dolgoztak), a frissen magalakult helyi munkástanácsok panaszaik ellenére is a hivatalukban maradhettek.

Az Elbától keletre nagybirtok társadalmi hatalma 1918-1919 folyamán soha nem forgott komoly veszélyben. Ez az elit a császári birodalomban, ha lehetséges, még a nehéziparosoknál is keményebben utasított el minden demokratizációs és parlamentarizációs törekvést. Nem volt olyan paraszt- és zsellérmozgalom, amely a junkerbirtokok kisajátítását követelte volna, és még abba is beleegyezett, hogy közös tanácsok jöjjenek létre a nagybirtokosok, a közép- és kis- parasztok, illetve a mezőgazdasági munkások részvételével, ami egyben a vidéki birtokviszonyok megőrzésének általános garanciája is volt. A mezőgazdasági munkások ugyan 1919 januárjában először kaptak jogot szakszervezeti tevékenységre és tarifaszervezés szerinti fizetési megállapodásra, de a birtokkörzetek, a junkerek hatalmának adminisztratív alapjai, 1927-ig megmaradtak. Ha a nagybirtokosok a forradalom miatt el is veszítették államhatalmi pozíciójukat, még mindig elég társadalmi befolyásuk maradt ahhoz, hogy visszaszerezhessék politikai hatalmukat.

1918-1919-ben nagy és valószínűleg áthidalhatatlan akadályai voltak egy földreform végrehajtásának. A nagybirtokok paraszti birtokokká történő átalakítása, úgy, ahogy azt az agrárrevizionisták már régóta követelték, veszélyeztette volna az élelmiszer-ellátást. Az „államkapitalista” megoldásra, a nagybirtokok Poroszország, Mecklenburg-Schwerin és Mecklenburg-Strelitz tartományi tulajdonosainak szakképzett bérlőknek való kiadására - mivel senki nem látta be a probléma sürgető fontosságát - nem történtek előkészületek. A szociáldemokraták és a szakszervezetek még nem látták elérkezettnek az időt a tulajdonviszonyok megváltoztatásához, és inkább úgy tartották, először az újjáépítést kell megvalósítani, és csak aztán a társadalmiasítást, ahol annak értelme van. Következésképpen a céhek képviselőinek fellegvárai, 1918 után is a demokrácia ellenfeleinek a védőbástyái maradtak.

Ami az államapparátust illeti, a kormányzó szociáldemokraták azzal indokolták, hogy nem kívánnak mélyreható változtatásokat végrehajtani, hogy nem állnak rendelkezésükre iskolázott szakemberek, akik átvehetnék a hivatalokat. Ez így is volt, de nem volt elég ahhoz, hogy megmagyarázzák a túlzott kontinuitást. Alapjában véve a szociáldemokraták a császári birodalom hivatalnok uralmának logikáját vették át, amikor magától értetődőnek tartották, hogy egy hivatal élén pártatlan tisztviselőknek, nem pedig politikusoknak kell állniuk. És ott, ahol valóban szükség volt (általában jogi) szakértelemre, több liberális erő állt rendelkezésre az új kormányok számára, mint a szociáldemokraták szerették volna. Bizonyos mértékig ugyanez vonatkozott a hadseregre is: a köztársasági vezetők szövetsége körül voltak fiatalabb, reformra hajlandó tisztviselők, akiket azonban sem a népbiztosok tanácsa, sem a koalíciós kormányok nem vontak be a munkába. Az átmeneti kormány nem cserélhetett ki egész társadalmi osztályokat. Ha megpróbálta volna, kitör a polgárháború, amelyet a szociáldemokraták jó okkal a legnagyobb rossznak tartottak, és ami bizonyosan nem lehetett a demokrácia megteremtésének eszköze.

Csak baloldali utópia volt feltételezni, hogy egy munkamegosztáson alapuló ipari társadalomban a tömegeket tartósan rá lehet arra venni, hogy folyamatosan ellenőrizzék a képviselőket. Mivel erre csak egy privilegizált kisebbségnek volt ideje, várható volt, hogy a tanácsrendszer diktatúrába fordul át. A német munkások többsége azonban nem akart diktatúrát, még proletárdiktatúrát sem, amelyről sejtették, hogy rövid időn belül a proletariátus fölötti diktatúrába menne át. A Németországban már meglévő demokráciát akarták kiépíteni, nem pedig megszüntetni. A döntés, hogy 1919. január 19-ére írják ki a nemzetgyűlési választásokat, nyilvánvalóvá tette, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés kérdésében Németországban széles, az osztályokat átfogó konszenzus volt.

Szociális téren a koalíciós pártok hasonlóak voltak: célcsoportjukat a művelt rétegek, mindenképp az önálló vállalkozók, kézművesek és kereskedők, hivatalnokok és alkalmazottak alkották. A jobboldali liberális erők szilárd, tökeerős támogatásra leltek a nehéziparosok közt, míg a baloldali liberális tényezők az elektrotechnikai ipar, a kereskedelem vezető vállalkozóinak, és egyes bankoknak a támogatását élvezték.

Egyházi téren továbbra is erős ellenérzésekbe ütközött a weimari állam. Ez mindenképp az egyházhoz protestánsokra vonatkozott, akik közül sokan nem tudtak belenyugodni a monarchia bukásába. A hivatalos

egyház álláspontját jól fejezte ki egy divatos rigmus: „Az egyház politikailag semleges, de a német nemzetiekre szavaz”. Ugyanakkor jelentős volt az evangélikus egyházban végbement „reálpolitikai” fordulat, amely 1925-ben elfogadta a „köztársaság”, egyébként továbbra is ellenszenves tényét.

A többség akaratahoz nem fért kétség: a legtöbb német társadalmi reformokat óhajtott egy parlamenti demokrácia keretén belül, de nem akart sem politikai fordulatot, sem társadalmi átalakulást. A forradalmat a lehető leggyorsabban az evolúció nyugodt medrébe akarták átvezetni. Ezt nemcsak a polgárok és a parasztok gondolták így, hanem a legtöbb munkás is.

6 7. A terhelt köztársaság • 1918-1933

4. A politikai megrázkódtatások mintha kevésbé érintették volna a császárságot kiszavazó állampolgárok közhangulatát, liberális elkötelezettségüket, gondolkodásuk, attitűdjük képviselőit, életvitelük nyílt vállalását. A szabadelvűség természetesen a császárságon és az autokratikus hatalomgyakorlási eszközökhöz rendelt német társadalom egyébként is igen tagolt világlképében ellentmondásos megítélésekben részesült, de a közhangulat egyelőre inkább kíváncsi és várakozó volt, mint elutasító.^{9 10}

A „weimari stílus” - ahogyan a történész Peter Gay megjegyezte - ugyan már Weimar előtt létrejött¹¹. Igaz ez az expresszionizmus forradalmára a festészetben, irodalomban, színházművészetben, amely a 20. század első évtizedében ment végbe, és az atonalitás nem kevésbé forradalmi áttörésére a zenében. Ugyanígy igaz volt ez a nagy tudományos forradalmakra, Sigmund Freud pszichoanalízisére, Albert Einstein relativitáselméletére és Max Weber szociológiájára. Még az „új tárgyiasság” is, amely 1923 után az expresszionizmust valamennyi művészeti ágból kiszorította, visszavezethető a háború előtti időszakra: Walter Gropius, aki 1926-ban a dessau Bauhaus épületével az új funkcionális esztétika egyaránt csodált és támadott modelljét alkotta meg, már az első világháború előtt kialakította stílusát. Minden, ami Weimar kultúráját jellemezte, már régen megvolt, amikor a köztársaság létrejött. A politikai rendszerváltás azonban fel szabadította: az újítók előtt olyan lehetőségek nyíltak meg, amelyek a régi rendszerben nem, és olyan széles körben hatottak, amelynek tükrében Weimart joggal nevezhetjük a klasszikus modernség nagy kísérletének.

A weimari modernség hatására a küzdőtéren megjelent a kultúrpolitikai reakció, amelynek számos jelképszerű támadási pontja volt: Tucholsky is említette a modern építészet fellegrája, a Bauhaus elleni kampányt. Eredeti weimari székhelyét a Bauhausnak 1925-ben el kellett hagynia, mert a türingiai tartományi parlament 1924 őszén felére csökkentette az intézmény rendelkezésére bocsátott pénzeszközöket, s ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tette a további munkát. De a Bauhaus új működési területén - Anhalt fővárosában, Dessauban, ahol 1918 és 1932 májusa között szinte megszakítás nélkül az SPD soraiból került ki a miniszter elnök - is szálla volt a jobboldal szemében. Amikor Dessau-Törtenben 1929-ben felavatták a Junkers- művek munkásainak és alkalmazottainak Gropius által tervezett lakótelepét, a nemzetiszocialisták és a német nemzetiek tiltakoztak a „négertelep” „marokkói kunyhói” ellen. E támadásoknak az a tény szolgáltattott alkalmat, hogy a házaknak nem hegyes „német” tetejük volt, hanem, az „új tárgyiasság” építészetére jellemzően, teljesen lapos.¹²

A Weimar szelleme elleni teoretikus harc viszont egyre igényesebb formát öltött. A jobboldali intellektuális kritikusok a köztársaságban mindenekelőtt a nivelláló kollektívizmus termékét látták, amelyben a tömeg diadalmaskodik az egyéniség fölött. Martin Heidegger 1927-ben megjelent *Lét és idő* című filozófiai fő művében a „valaki” diktatúrájáról ír. „A valaki mindenütt ott van, ahol a lét döntésre kényszerít. Mivel azonban a valaki mindent az ítélet és a döntés elé helyez, leveszi a felelősséget a mindenkori lét válláról. A valaki azt is megengedheti magának, hogy állandóan rá hivatkozzanak. A legkönnyebben vállalhatja a felelősséget mindenért, mert nem felel semmiért. Mindig a valaki »volt« az, és mégis azt lehet mondani, hogy »senki« sem volt. A lét mindennapjaiban a legtöbb azzá lesz, amiről azt

⁹ TOKODV GYULA: A weimari köztársaság - A "jó" és a "rossz" harca. *Élet és tudomány*, 1991. 10. 308-310. p

¹¹ PETER GAY: *Weimar Culture: The Outsider as Insider*. W. W. Norton & Company, 2001. 240 p.

¹² MICHAEL SIEBENBRODT, LUTZ SCHÖBE: *Bauhaus 1919-1933*. Weimar, Dessau, Berlin. Parkstone, New York, 2012. 255 p.

kell mondanunk, senki sem volt."¹³

Az elnyomó kollektívizmus kliséjéhez hasonlóan a bomlasztó pluralizmus tézise is divatos volt, amely deformálja a parlamenti rendszert, és végül felbomlasztja az államot. Carl Schmitt államjogász 1926-ban az 1923-ban megjelent „A mai parlamentarizmus szellemtörténeti helyzete” című írása második kiadásának előszavában azt állította, hogy a parlament manapság már nem az a hely, ahol nyíl vánösárt ¹éksⁱztfb>ad'öh' é'rv<ek'et'l'e'Hét'^lds'e'rél'^ltiik haüem csak a szervezett érdekek összeütközésének helye. Az észérvek helyét elfoglalta az ideológiai sarkítás, ennek következtében a mai parlamenti rendszer nem képes már a politikai egység megteremtésére. „Egyes államokban a parlamentarizmus már odáig jutott, hogy minden közügy pártok és híveik zsákmányává és kompromisszumaik tárgyává válik, és a politika, amely nagyon távol áll attól, hogy egy elit ügye legyen, emberek egy meglehetősen megvetett osztályának meglehetősen megvetett üzlete lett.”¹⁴

Carl Schmitt számára sem volt többé kétséges, mivel gyógyítható a beteg parlamentarizmus: a népszavazáson alapuló demokráciával, amely a birodalom elnökét tette a közakarat hordozójává. A közvetlenül választott államfőt, a rousseau-i értelemben vett „volonté générale” megtestesítőjét meg kellett erősíteni a parlament ellenében, amelyben a „volonté de tous”, a sok egyes akarat összegződése nyilvánult meg. Schmitt 1928-ban megjelent Alkotmánytana szerint a weimari alkotmány értelmében két politikai vezető jöhet számításba: a birodalmi kancellár és a birodalmi elnök. „Az első határozza meg a politika irányvonalát, de csak azért, mert a parlament, azaz egy változó és megbízhatatlan koalíció bizalmát élvezi. A birodalmi elnök azonban az egész nép bizalmát élvezi, nemcsak egy pártokra szakadt parlament közvetítésével, hanem közvetlenül saját személyében egyesítve.”¹⁵ Az elnököt tehát a kancellár, a demokráciát pedig a parlamentarizmus ellen használták fel, a népet pedig tanúként szólították képviselői ellen: a weimari alkotmány alapvető ellentmondásossága tette lehetővé, hogy Schmitt ilyen „demokratikusan” indokolhassa a vezérség és az akklamáció melletti kiállását.

Carl Schmitt olyan irányvonalat képviselt, amelyre a „konzervatív forradalom” név honosodott meg. Ez a fogalom egyrészt különbséget tesz az általa takart értelmiségiek és a weimari korszak más konzervatívjai közé, amelyek nagy többsége a letűnt monarchikus rendszer módosított restaurációja érdekében emelt szót. Másrészt a fogalom hangsúlyozza a leninista forradalmároktól való különbözőséget is, akik céljukat, az osztály nélküli kommunista társadalmat, a fokozódó nemzetközi osztályharcra, proletárforradalommal és proletárdiktatúrával kívánták elérni. A „konzervatív forradalom” legtöbb szerzőjénél a forradalom inkább metafora volt, mint konkrét program. A „forradalom” a polgári liberalizmustól és a nyugati demokráciától való radikális elfordulást jelentette. „A jobbról jövő forradalom”- ahogyan 1931-ben a szociológus Hans Freyer nevezte egyik könyvének címében - a társadalommal a népet, az érdekek pluralizmusával az egész rendjét, a végeláthatatlan parlamenti vitákkal a mindenkire kötelező politikai döntés tekintélyét, a tömeggel pedig a vezért helyezte szembe.¹⁶

De határozottan antimarxista írók, mint Oswald Spengler, A nyugat alkonya szerzője, is hitet tettek a „német” vagy „porosz” szocializmus mellett. A nagy világgkérdés, írta Spengler 1920-ban A porosz és a szocializmus című könyvében, a porosz és az angol eszme, a szocializmus és a kapitalizmus, az állam és a parlament közötti választás. „A porosz és a szocializmus együtt áll szemben a belső Angliával, az egész életünket, mint népet átítató, megbénító és leikétől megfosztó világnézettel... A munkásságnak fel kell szabadulnia a marxizmus illúziói alól. Marx halott. A szocializmus mint létforma kezdeti formáját éli, a német proletariátus szocializmusa azonban véget ért. A munkások számára csak egy lehetőség van: a porosz szocializmus vagy semmi... A konzervatívok számára csak a tudatos szocializmus létezik, vagy a

¹³ MARTIN HEIDEGGER: *Lét és idő*. Osiris, 2001. Budapest, 2024. 146 p.

¹⁴ CARL SCHMITT: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Duncker & Humblot, Berlin, 2017. Lásd: „A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte” (ford: Cs. Kiss Lajos) in Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris - Pallas Stúdió - Attraktor 2002. 201 p..

¹⁵ SCHMITT, CARL: *Verfassungslehre*. Duncker & Humblot GmbH, 2017. 87 p.

¹⁶ HANS FREYER: *A conservative future in the making. Revolution from the Right*. Perth, Imperium Press. 2023. Lásd: Kuracz Barnabás: *Egy konzervatív jövő formálódása*. Századvég, 2023. 04. 09.

megsemmisülés. De fel kell szabadulnunk az angol-francia demokrácia formái alól. Van sajátunk."¹⁷

⁸A fiatal konzervatív forradalmárokat 1933 előtt inkább az olasz fasisztákkal szimpatizáltak, mint a német nemzetiszocialistákkal, akiket túl közönségesnek tartottak. De a „konzervatív forradalmárokat” „fasisztának” sem lehet minden további nélkül nevezni. A fasiszták és a nemzetiszocialisták tömegeket mozgósítottak és erőszakot szerveztek; a „konzervatív forradalom” szerzői mindennel, amit gondoltak és írtak, annak a művelt közönségnek a büvkörében maradtak, amelyből származtak, és amelynek írtak.

Mind a „konzervatív forradalmárok”, mind a nemzeti szocialisták a radikális nacionalizmust képviselték, kezdetben befelé irányult: a megosztott társadalom helyét az egységes nemzetnek kellett elfoglalnia. Az egységesítő nacionalizmus, így tekintve, a marxizmusra és a liberalizmusra adott válasz volt. Az utóbbi az első megvalósulásának feltétele volt, és mindkettő ellenségnek minősült. Senki sem látta tisztábban Hitlernél, milyen jól használható a nacionalizmus a marxista baloldal valamennyi árnyalata elleni fegyverként, és senki sem magyarázta meg olyan világosan, mint ő. Egy 1924 elején keletkezett cikkében, mellyel az 1923. november 8-i és 9-i puccsot kívánta megvédeni, a nemzeti szocialista vezető így írt: „A marxista internacionalizmust csak egy legmagasabb szociális etikával és morállal rendelkező fanatikusan szélsőséges nacionalizmus törheti meg. Nem vehetjük el a néptől a marxizmus hamis bálványait, anélkül hogy egy jobb Istent ne adnánk neki... Ennek a legvilágosabb felismerése és legkövetkezetesebb megvalósítása Benito Mussolini világjelentőségű érdeme, aki a kiirtandó marxizmus helyébe a fanatikus nemzeti fasizmust állította, s Olaszország valamennyi marxista szervezetét szinte teljesen felszámolta.”¹⁸

A „konzervatív forradalom” és a nemzetiszocialisták gondolkodóinak egyetértése azonban csak részleges volt. A fiatal konzervatív értelmiségiek nacionalizmusa nélkülözte a fasiszták és a nemzetiszocialisták „totalitárius” céltudatosságát; a „konzervatív forradalmárok” erősebben hangsúlyozták liberalizmusellenességüket, mint a marxizmusellenességet; általában antiszemiták voltak, de kisebb jelentőséget tulajdonítottak a zsidóellenességnek, mint a nemzetiszocialisták. A fiatal konzervatívok antiszemizmusa általában megmaradt annak keretei között, amit német „konszenzusos antiszemizmusként” lehet nevezni. Nem vált egy kvázivallás központjává, mint a nemzetiszocialisták esetében.

Az 1924 és 1929 közötti viszonylag „jó” weimari évek alatt a zsidóellenesség általában már nem volt olyan széles körű és intenzív, mint a köztársaság első öt évében. A német társadalomban azonban még mindig volt erős antiszemita gyűlölködés, amely különösen a zsidóság vélt kulturális túlsúlya ellen irányult - az ellen a szerep ellen, amelyet zsidók újságírókként, a könyvkiadásban, a színházban és a filmben játszottak. Azok között, akiket általában Weimar szellemével kapcsolatba szokás hozni, a zsidók kiemelkedő szerepet játszottak. Hogy politikailag nem a jobboldalon álltak, már csak abból is fakadt, hogy a jobboldal antiszemita volt. Aki szembehelyezkedett a kisebbségek megkülönböztetésével, csak liberális vagy baloldali lehetett. Az a tény, hogy sok zsidó részt vett a munkásmozgalomban, azzal is magyarázható, hogy nem léteztek más tömegek, amelyek készek lettek volna egy egyenjogú társadalomért küzdeni. Mivel azonban a weimari társadalom nagyon messze volt az egyenlőség állapotától, a köztársaság nem elégíthette ki a baloldalt. A fennálló állapotok kritikája ennek következtében a weimari köztársaságban a baloldali értelmiségiek feltűnő ismertetőjegye lett, akár zsidók voltak, akár nem.

Ezen értelmiségiek jelentős része a német új államot is teljes egészében elvetette. Aki a kommunistákhoz csatlakozott vagy nyilvánosan melléjük állt, a „polgári” köztársaságot nem tartotta érdemesnek a védelemre. A „weimari” értelmiségiek csak az időbeli egyezés miatt voltak a leghíresebbek, mint Bertolt Brecht, Arnold Zweig, Anna Seghers, Johannes R. Becher és Kurt Weill, nem pedig az 1919-es köztársasághoz való belső kötődés miatt.

A legtöbb, Weimar mellé álló értelmiségi tudatában volt a bizonytalan belső viszonyoknak. Thomas Mann, aki a háború végén még a német tekintélyelvű államot védelmezte, 1922 októberében, Gerhart Hauptmann 60. születésnapja alkalmából Berlinben részben tiltakozó egyetemista hallgatósága előtt

¹⁷ OSWALD SPENGLER: *Poroszság és szocializmus*, in: *Válságok árnyékában. Filozófiai írások*. 296 p.

¹⁸ HITLER, ADOLF: *Warum mußte ein 8. November kommen?* (1924 áprilisa). In uő: *Aufzeichnungen Samtliche Aufzeichnungen 1905-1924*. Hg. v. Eberhard Jäckel zus. mit Axel Kuhn. Stuttgart, 1980. 1226 p. idézi: WINKLER, HEINRICH AUGUST: *Németország története a modern korban 1933-ig*. I. Osiris Kiadó • Budapest, 2005. 547 p.

jelentős visszhangot kiváltó hitvallást tett a német köztársaság mellett. 1926 novemberében választott hazájában, Münchenben egy rendezvényen haraggal és szomorúsággal beszélt arról, milyen erősen megváltozott a bajor és a birodalmi főváros viszonya a háború előtti időszak óta. Akkoriban München demokratikus, Berlin pedig feudálismilitarista volt, de időközben szinte teljesen megfordult a helyzet. „Szégyelljük magunkat azért a renitens pesszimizmusért, amelyet München szembehelyezett Berlin politikai belátásával, egy egész világ politikai vágyával; bánatosan láttuk, hogyan mérgezi meg egészséges és derűs vérét az antiszemita nacionalizmus és még Isten tudja, miféle sötét balgaságok. Meg kellett érnünk, hogy Münchent Németországban és azon kívül is a reakció mentsvárának, a megátalkodottság és az idők akaratával szembeni engedetlenség fészkének nevezzék, hallanunk kellett, hogy buta, a buta városnak nevezték.”¹⁸

A köztársaság még mindig a polgárság és a munkásság mérsékelt erőinek vállán nyugodott. A húszas évek közepén voltak olyan jelek, amelyek az 1918/19-es „osztálykompromisszum” megújítására utaltak, és olyanok is, amelyek inkább a politikai polarizáció mellett szóltak. Csak annyi volt biztos, hogy Weimar stabilizálódása 1923 után viszonylagos volt, összevetve az előző évek bizonytalanságával. A demokrácia belső fenyegetettsége nem szűnt meg, csak csökkent. ¹⁹

2008-ban Frankfurtban nagyszabású kiállításon mutatták be „Csillogás és nyomor a weimari köztársaságban” címmel a „szabadság művészetét”, amely alkotások egy része 1937-ben a Göbbels által kezdeményezett az „Elfajzott művészet” („entartete Kunst”) című kiállításnak a fasiszta kulturális „rendészet” célkeresztjébe került alkotásai között jelent meg.²⁰ A Nagy Német Művészeti Kiállítást Hitler a személyes ügyének tekintette. Kizárólagos jogának tekintette meghatározni azt, hogy mi a „német művészet”. Csak az árja embert és a „nép” - elsősorban a parasztság - idealizált életét bemutató propagandisztikus művek kaphattak helyet a „megtisztított” művészeti életben. Az úgynevezett „beteg” és „tisztátalan” műveket és azok alkotóit száműzték a német művészetből. Többségük - ha még időben döntöttek - emigrált, kevesen tértek vissza Németországba a háború után.²¹

*

Tud-e élni egy társadalom a hirtelen megnyílt szabadsággal, érti-e, megvédi-e a demokráciát, a köztársaságot - vagy rövid időn belül egy még durvább, totális elnyomó rendszerbe sodródik? S ha ez történik, akkor vajon váratlanul szakad rá a rossz, vagy vannak a folyamatnak árulkodó jelei, amelyeket akár észre is lehetett volna venni? Van szerző, aki a Weimari korszak hibáiból, tévedéseiből kívánja levonni a néhány évnél a mára is konkludálható (vagy éppen érvénytelennek tekintett) tanulságait, van, aki a szabadságérték átmeneti diadalaként tekint a császárság és a Führer közötti szűk másfél évtizedre. A feladat mindenképpen az összetett, ¹ ő oriy öl ül fVkténéf Sök.öM'állFiWgi sm érése.

18 Idézi: Winkler i. m.: 167 p.

19 DEÁK, ISTVÁN: *Weimar Germany's Left-Wing Intellectuals. A Political History of the „Weltbühne” and its Circle.* Berkeley, 1968

20 *Glanz und Elend in der Weimarer Republik.* - <https://www.youtube.com/watch?v=kDQWn97DgF8> (letöltve: 2024-03-21)

21 Vajda Mihály: *Entartete Kunst-Max Nordau.* Litera, 2023. szeptember 19.

Függelék

2023-ban mutatták be Benjamin Cantu: *Eldorado: Everything the Nazis Hate* (Eldorado. Minden, amit a nácik utálnak) c. dokumentumfilmét.

A dokumentumfilm körbejárja a weimari köztársaság éveiben a szabadság megszerzését majd elvesztését Hitler hatalomra kerülése után.

A nemesi származású teniszlegenda, aki szerelmi háromszögben élt egy zsidó színésszel és egy nővel, a világ első, nemváltó műtéten átesett férfia, a világ első szexológus professzora és a titokban férfiakkal álmodó szélsőjobboldali katonai vezér együtt szórakoznak egy Ottó Dix festmény alatt Paul Godwin

zenéjére és iszogatnak. Elképzelhető-e ez a jelenet egyáltalán? Igen. Ez volt Berlin az 1920-as években. Az Eldorado nevű berlini szórakozóhely egyike volt a weimari korszak Berlinjében létező mintegy 120 queer szórakozóhelyének, amely a legmeghökkenőbb vendégeket hozta egy helyre és feszegette a kulturális és szexuális liminalitás határait.

A nemrég a Netflix forgalmazásában megjelent, Benjamin Cantu által rendezett Eldorado című dokumentumfilm a XIX. század végén indult berlini szexuális forradalomról szól, különös tekintettel annak fénykorára, a Weimari Köztársaság (1918-1933) idején. A dokumentumfilm a Netflix-től várható szubjektivitáson és politikai korrektség bárgyú szabályain túl azért számos izgalmas, történelmi tanulsággal szolgál a mai társadalom számára, ezért érdemes kicsit behatóbban foglalkozni vele.

A dokumentumfilm fő helyszíne az az Eldorado nevű szórakozóhely, amely a weimari időkben Berlin legpezsgőbb éjszakai életének helyszíne volt, ahol az ajtó felett álló „hier is richtig!“ (itt szabad!) felirat nem csupán reklámfogás volt: zúgott a kor új zenéje, jazz és swing, férfiruhás nők és női ruhába öltözött férfiak, meleg, biszexuálisok és a biológiai nemükkel azonosulni nem tudó „harmadik nem” tagjai mellett a német közélet neves személyiségei, színészei, művészei, újságírói is megfordultak itt. Az Eldorado egyike volt annak, a mintegy 120 berlini ún. „queer-bárnak”, amelyet a kor számos értelmiségi és művésze magánéleti kiruccanásaként használt. Az Eldorado közönsége egy olyan, több évtizedes társadalmi és tudományos jelenség eredménye volt Berlinben, amely az 1880-as évek végén indult. A Német Császárság idején 1871-ben elfogadott ún. 175-ös paragrafus a sodómiát, vagyis homoszexuális aktust börtönnel büntette (igaz, csak akkor, ha az aktus bizonyítható volt). Ez a jogi keretelés - amely a kor európai viszonylatában nem számított szigorúbbnak az átlagosnál - számos német értelmiségit és a berlini progresszív köröket felháborította. Ez vezetett végül Magnus Hirschfeld (1868-1935) munkásságához, aki a világ vezető szexológusa lett, az első szexuális forradalom atyja. Hirschfeld - aki maga is meleg volt - létrehozta 1905-ben a Bund für Mutterschutz nevű női jogvédő egyesületet, amely a nők abortuszhoz való jogát, a női szerepkörök hagyományok közüli felszabadítását és az anyaság szerepkörének társadalmi relativizálását hirdette. 1919-ben létrehozta az *Institut für Sexualwissenschaft* (Szexuáلتudományok Intézete) és 1921-ben a Szexuális Forradalom Világligáját. Hirschfeld és társai ezen intézmények révén olyan méretű forradalmat hajtottak végre, amely a néhány évtizeddel azelőtt még a viktoriánus kor puritánságában élő Európa számára sokkolóan hatott. Hirschfeld és Friedrich Radszuwei több, melegekkel, interszex emberekkel és női szexualitással foglalkozó folyóiratokat is létrehozott (Dielsel, Das 3. Geschlecht). Orvostársaival, Felix Abrahammal, Erwin Gohrbandttal és Ludwig Levy-Lenzzel hajtották végre 1931-ben és az azt követő években a világ első nemváltó műtétét (Dora Richter, Lili Elbe páciensek). Benjamin Cantu filmje idealizálja Dora Richter és társainak életét, bár a felhasznált források (levelek, fotók, videók) meglepő részletgazdagsággal szolgálnak egy olyan témáról, amely egy évszázada elképzelhetetlennek tűnt a világ nagy része előtt. Hirschfeld németországi sikere után az Amerikai Egyesült Államokban és Japánban is bemutatta kutatásait és eredményeit, előbbi helyen pedig William J. Robinson, az amerikai abortusz-mozgalom atyjának személyében követőre is akadt.

Az Eldorado dokumentumfilm csupán röviden tér ki arra a jelenségre, hogy a Hirschfeld-mozgalom mennyire idegenként, ultra-progresszívként hatott az egyes régiókban még döntően rurális, mélyen vallásos (bajor katolikusok) társadalom számára. Hirschfeld mozgalma még Berlinben is kivételnek számított, a német társadalom többi része pedig fel se tudta fogni mi zajlik ott. Európa, Ázsia és a harmadik világ lemaradottabb régióiról nem is érdemes beszélni, hisz ott ezek a jelenségek a XX. század végéig még témaként sem vetődnek fel (bár kiemelendő, hogy Hirschfeld szexuális forradalmi világligájában volt malajziai, egyiptomi, libériai és argentin tag is). Hirschfeld érdemei az emberi szexualitás kutatásában vitathatatlanok, ám ennek eredményeivel a német társadalom nem tudott azonosulni: túl gyorsan, túl radikálisan jött és alapjaiban rázta meg a német konzervatív társadalmat. Ezt jól példázza az ún. Eulenburg-affér, amely az Első Világháború előtti Német Császárság legnagyobb belpolitikai botránya lett és amely a császári család egyik tagjának, Fülöp, eulenburgi herceg homoszexuális viszonyából indult ki.

Az Eldorado bárban azonban nem csupán Hirschfeld, interszex páciensei és meleg barátai voltak jelen. Állandó látogatója volt a helynek a nemesi származású Gottfried von Cramm (1909-1976), a német tenisztörténet első, világhírű csillaga is, aki itt ismerkedett meg férfiszerezőjével, Manasse Herbstel is, aki miatt számos meghurcoltatás éri majd a fasizmus idején. Ugyancsak gyakori vendég volt Ernst Rohm és Karl Ernst, az 1920-as évek végén fel emelkedő és Németország legjelentősebb katonai mozgalmának, az SA-nak vezető alakjai is. Az SA (Sturmabteilung) az ókori maszkulinitás-kultusz egyik sajátos Mánnerbundja, azaz „férfi-klubja” volt, amelyben a férfi test tisztelete sajátos, szinte kultikus formát öltött. Az SA-ban legalább egy tucat meleg férfi volt vezető pozícióban, nagyrészt Rohm személyisége körül összpontosulva. Bár a szociáldemokraták 1933-ban pontosan egy homofób pamflet-sorozattal próbálták Rohm és Hitler felemelkedését megakadályozni, a gazdasági világválság és a világháború következményei miatt súlyos válságba fordult weimari köztársaság menthetetlen volt 1933-ban. Az 1933-as fordulat után Hitler kerül hatalomra és alig egy év leforgása alatt megszünteti nem csak Hirschfeld intézetét és teljes életművét, de az SA teljes meleg szövetségét is (hosszú kések éjszakája 1934 nyarán). Hitler elrendelte Hirschfeld intézetének és könyveinek elégetését (20.000 kötetes könyvtárát felgyújtották), Rohm mozgalmát és meleg tagjait pedig kivégezték. Ezt követően a náci Németországban a szexuális másság az egyik fő ellenségkép lett, amely nagyon hamar egyesült az egyre élesedő antiszemitizmussal (Hirschfeld és társai többségében zsidók voltak). A náci Németország és a Második Világháború szörnyűségei teljesen elfeledték Európa történetében és még a német köztudatból is Hirschfeld munkásságát, így a ma sokat hangoztatott „szexuális forradalom” és Pride-mozgalom 1968-as összekapcsolódása ignorálja berlini előtörténetét. Ez annyiban érthető, hogy a hirschfeldi örökség 1933 után nem folytatódott.

A Netflix dokumentum-filmjének egyik meghatározó mozzanata Walter Arlen (1920-) zeneszerző szerelmi története, aki az 1930-as évek végén kamaszként ismerkedett meg Bécsben Fülöp Lóránttal, egy pesti zsidó fiúval, akivel éveken át szerelmes viszonyt és levelezést ápoltak. Fülöp Lóránt 25 évesen veszett oda a harkai munkatáborban, Arlen pedig 102 évesen ma is él az Egyesült Államokban.

A Hirschfeld-korszak és a weimari Berlin gyakorlatilag a mai amerikai és nyugati, progresszív társadalom kaleidoszkópja is lehetne, egy történeti előkép, amelynek tanulságaiból kortárs társadalmunk sokat okulhat. Hirschfeld munkássága üstökösként robbant be Németországban és egy párhuzamos világot, egy enklávét hozott létre Berlinben, amely alig kommunikált és aligha talált közös nevezőre az átlagos német állampolgárral. A párhuzamos társadalmak létrejötte, a túl gyors és radikális progresszió és dekonstruktivizmus követhetetlen sebessége egy olyan tanulság, amelyből a mai progresszív-liberális társadalom tanulhatna. A könyveket betiltó, égető, intézményeket bezáró, tudományos kutatásokat lezáró és embereket kollektíven megbélyegző totalitárius rendszerek gyors, alig egy évtizedes fel emelkedése pedig a ma politikusainak kell intő példája legyen arra, hogy az utálat, a düh és a negatív érzelmek politikai tőkévé kovácsolása pusztító hatással bír.

Berlin Eldorádója ma egy élelmiszerbolt (Speisekammer Eldorado, MotzstraBe 24), Hirschfeld öröksége pedig egy olyan, megosztó és csak nemrég felfedezett tudományos és közéleti szelete a múltnak, amely tükkörként szolgálhat kortárs társadalmunk ma ismét hasonló témák körül forgó konfliktusainak megoldásában.

<https://www.netflix.com/hu/title/81331646>